

אמרי פז

הקינה נחמה

עיון בפירוש "נחמת ציון" למגילת איכה

מאת הבן איש חי

מבוא

הרב יוסף חיים בן רבי אליהו מבגדד, ה"בן איש חי" (1834–1909, להלן ר"ח), נחשב לגדול רבני בבל בעיקר בזכות מפעלו הספרותי העצום והרבגוני. כבר מילדותו גילה כישרונות בלתי רגילים, הצטיין בשקידתו, בחריפותו ובזיכרונו הפנומנלי. הוא כתב למעלה ממאה חיבורים העוסקים בכל מקצועות התורה ומשקפים את ידיעותיו הרבות בתחומים רבים. יצירתו נכתבה בסוגות שונות – פרוזה, פסקי הלכות, שאלות ותשובות, סיפורי אגדה, משלים וחידות, ובנוסף הוא פרסם למעלה ממאתיים שירים, פיוטים ופזמונים.

בכל ספריו קל לזהות את טביעת אצבעותיו באסופת הפירושים, במגוון דרכי הפרשנות (פשט, דרש, רמז וסוד), בנוכחותם של צירופי אותיות וגימטריות, ובלשון ובסגנון האופייניים לו. יחד עם זאת, לכל ספר אופי שונה בהתאם לחומר המתפרש ולמטרת הפירוש. הם נבדלים זה מזה גם בשימוש שעושה ר"ח בדברי חז"ל בפירושו.

דרכו של ר"ח לבחור בדרך פרשנית ההולמת את אופי הספר המתפרש, בולטת במיוחד בפירושו לחמש המגילות¹. את מגילת רות (אם המלך) הוא מפרש על דרך הפשט באופן צמוד לרצף העלילה; פירושו לשיר השירים (אבן שלמה) צועד בעיקרו על דרך הסוד והרמז, כהמשך למסורת חז"ל; את מגילת אסתר (קרבן ישועה) פירש ר"ח על פי אגדות ומדרשים; הפירוש למגילת קהלת

1 כך הראה מיכאל גרוס במחקרו דרכו הפרשנית של הרב יוסף חיים מבגדד בפירושו לאגדות התלמוד, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, תש"ע, עמ' 52–53.

(דברי חיים) מלא וגדוש במשלים ובמעשיות; ומגילת איכה (נחמת ציון) מפורשת באופן חיובי ומנחם. שימת לב לתוכן המגילות מגלה כי פירושו של ר"ח נמשך אחר אופי הספרים: הסיפור הריאלי של רות מתבאר על פי הפשט; לסיפור המופלא של אסתר, ואולי גם בשל אופיו ה"חילוני", מתבקשות תובנות מדרשיות; קהלת, כספר חכמה המבקש לספק נקודת מבט על החיים, מכון למסקנות מוסריות; ושאיפת הדבקות שבשיר השירים אינה ניתנת לתיאור אלא בשפת הסוד. במגילת איכה נעסוק במאמר זה.

הפירוש למגילת איכה – נחמת ציון

אחת מיצירותיו הייחודיות של ר"ח הוא פירושו למגילת איכה, נחמת ציון. מגילה זו, שכולה קינה וכאב על חורבן העיר, מגילה העוסקת בניסיון להבין את יד ה' בחורבן ולהכיר בחטאים של ישראל – זוכה על ידי ר"ח לפירוש חיובי, מנחם ומעודד. הוא עובר על פסוקי הקינה בזה אחר זה והופך את משמעותם על פניהם לפסוקי נחמה וגאולה, באמצעות שימוש בטכניקות דרשניות שונות: נוטריקונים, היפוך צירופים, שינוי משמעויות, גימטריות ועוד. ר"ח רואה את תפקידו בחשיפת מגמות הנחמה והגאולה השקועות במגילה. הוא מסביר את מטרתו אלו בהקדמתו לפירוש:

מה רבו רחמיו כרחם אב על בנים, ואפילו בשעת האף – זוכר את הרחמים וכמו שכתוב (חבקוק ג', ב): "ברוגז – רחם תזכור", והכוונה הוא כי בדברי הרוגז שהם קללות ותוכחות, שם צפון וגנוז טובות וברכות נשגבות לבית ישראל, כי הדברים המה מלתה דמשתמעא לתרי אנפי, וכמו שכתוב זוהר חדש: "כל הבטחות ונחמות דישראל בהני קללות כתיבי"², וכן איתא במדרש: "אם זכיתן הריני הופך לכם קללות לברכות"³. הגם שלפי הכוונה הפשטית הנגלית המה קללות, מכל מקום לפי הכוונה הנסתרת המה ברכות וטובות.

מבחינה מתודית, ר"ח אינו רואה את עצמו כחדשן, אלא כממשיך מסורת פרשנית המופיעה כבר במדרש ובזוהר. זוהי תפיסה דתית לפיה בכל הקללות שנאמרו לישראל טמונות ברכות, וקינות האבל והחורבן הן למעשה רק כיסוי והסתר לישועות ולנחמות המובטחות לישראל. תפקידו של הפרשן לחשוף את

2 זוהר חדש, פרשת כי תבוא, צח ע"א.

3 ויקרא רבה, בחוקותי, פרשה לה, א (מהדורת מרגליות, עמ' תתיט).

אותן ישועות נסתרות. רי"ח מנסח עקרונות מתודיים אלה גם בפירושו למשנה באבות (ה, כב), "הפוך בה והפוך בה דכולא בה":

תוכל להפך משמעות כל מילה ומילה לכמה אנפי שהם הפכיים דהיינו מרע לטוב ומטוב לרע [...] הן על ידי נוטריקון שהוא ראשי תיבות, הן על ידי הפוך צירוף זה לצירוף אחר, הן על ידי המשמעות [...] דכולא בה – שהיא מדברת ורומזת לטובות ורעות, ולכן תוכל להפך דברים שכתובים בה כדרך הפיכת הקללה לברכה.⁴

בעקבות תפיסות קבליות, מיישם רי"ח שני עקרונות בפרשנותו: "האחד, שהטקסט המקודש מכיל בתוכו אינסוף משמעויות, ועל כן הפרשן רשאי להציע פירושים כמעט ללא הגבלה. השני, שמעשה הפרשנות, ככל לימוד תורה וככל קיום מצווה, משפיע בכל העולמות ומכוחו תתהפך הקללה לברכה".⁵ מעבר להנחה שבקינות טמונות ברכות, מדגיש רי"ח בהמשך ההקדמה כי פירושו נובע מתוך עיקרון נצחיות המקרא:

ולכן התורה נביאים וכתובים [...] לא יבוטל אחד מהם לעתיד לבוא, והגם שיש בכללם מגילת איכה אשר כולה קינות על חורבן וצער ופורענות, ואין צורך עוד לדברים אלו לעתיד לבוא, עם כל זה הנה לעתיד לבוא תתגלה הכוונה הנסתרת שבה היא מדברת על טובות וברכות דוקא, וכן הוא בכל פסוקי ירמיה, ושאר תנ"ך, ולכן מאחר שאנחנו מאמינים בני מאמינים בגאולה השלמה, העתידה להיות במהרה בימינו אמן כן יהי רצון [...] הנה איותה נפשי לפרש המקראות של מגילת איכה לטובה ולברכה, לששון ולשמחה, לישועה ולנחמה, כי שבעים פנים לתורה.

הנחת היסוד שלו היא שהמגילה נושאת אופי נצחי, ועל כן תכניה אינם תלויים במציאות ההיסטורית של עם ישראל בזמן החורבן. המגילה רלוונטית הן בדור של גלות והן בדור של גאולה. הבטחת הגאולה לעתיד לבוא עלולה לעורר את המחשבה כי יש ספרים בתנ"ך שלא יהיו רלוונטיים בעתיד, שהרי לעתיד לבוא כשתבנה ירושלים ויכון המקדש על כנו, מה יהא צורך במגילת איכה? רי"ח מסביר כי פירושו, החושף את הרובד הגאולי שבמגילה, על דרך "שבעים פנים לתורה", מוכיח את נצחיות המגילה ואת הרלוונטיות שלה גם בעולם שכבר יש

4 רי"ח, חסדי אבות, ירושלים תשט"ז, עמ' קעא–קעד.

5 גרוס (לעיל הערה 1), עמ' 54.

בו בית מקדש.⁶

בסיום ההקדמה מובאת תוספת בסוגריים מכתב היד של ר"ח שהובאה על ידי העורך:

אמתי אמרה מגילת קינות? בימי יהויקים – דברי ר' יהודה. אמר לו ר' נחמיה⁷ וכי בוכין על המת קודם שימות? אלא אימתי נאמרה – אחר חורבן הבית.⁸ ובגמרא מפורש בימי יהויקים נאמרה, ואם כן תקשה קושית רבי נחמיה. אך התירוץ שבכל פסוקי איכה יש פירוש לטובה ולברכה ולנחמה, ולכן הוא בכלל כ"ד [ספרי הקודש] ונאמרה קודם – כפי פירוש הטובה.

ר"ח מוצא תנא דמסייע לשיטתו במקור זה. המדרש תוהה כיצד נכתבה מגילת איכה בימי יהויקים, שהרי בתקופה זו עוד עמד המקדש על תילו. דברים אלו מתיישבים באופן מובהק עם גישתו, שהחורבן עצמו אינו נצרך על מנת שהמגילה תהיה רלוונטית, שכן יש לה "פירוש לטובה". העובדה שהמגילה נכתבה טרם החורבן (לדברי ר' יהודה) מוכיחה את נצחיותה, בלא קשר לעמידת המקדש על תלו ולבניינה של ירושלים.

עיון בפירוש

בדברים שלהלן נעיין בדוגמאות אחדות מתוך הפירוש, וננסה להציע משמעות רעיונית למעשה הדרשני של ר"ח. לא נוכל במסגרת זו להקיף את כל פירושו של ר"ח למגילת איכה, אלא רק לטעום מעט מדרשותיו. על מנת להציג את הגיוון שבדרשות ואת המגמות המובילות את הפירוש, נעסוק בחמש דוגמאות, המדגימות שלוש מתודות דרשניות שבהן ר"ח משתמש.

א. קריאה מחודשת בפסוק

מגילת איכה פותחת בקינה על בדידותה של העיר ירושלים לאחר החורבן: "אִיכָה יִשְׁבָּה בְּדָד הָעִיר רַבָּתִי עִם הַיְתָה כְּאֶלְמָנָה רַבָּתִי בְּגוֹיִם שְׂרָתִי בְּמַדְיָנוֹת הַיְתָה לְמִסַּ" (א', א). העיר שהיה בה עם רב, נעזבה והייתה כאלמנה שבעלה עזב אותה. העיר שנמשלה לגבירה שבגוים ולשליטה שבמדינות הפכה לנשלטת על

6 ראוי לציין כי דברי ר"ח "התורה נביאים וכתובים [...] לא יבוטל אחד מהם לעתיד לבוא" הם הפך דברי חז"ל בירושלמי (מגילה א, ה), לפיהם "הנביאים והכתובים עתידין ליבטל".

7 נוסח אחר: ר' ברכיה.

8 מבוסס על איכה רבה, פרשה א, א.

ידיהן ומחויבת להן במס. זהו הרובד הפשוט של הפסוק, ואילו ר"ח בפירושו כותב כך:

כי כל עיר ועיר בין גדולה בין קטנה, מוכרח שתהיה צריכה לאיזה עיר זולתה הקרובה והרחוקה לה, כי לא אפשר שימצא בעיר אחת כל מיני מאכלים וכל מיני זרעים וכל מיני מלבושים שיהיו יוצאים ונעשים בתוכה עצמה, כי בהכרח שיחסר ממנה איזה דבר ויצטרכו להביא מעיר אחרת. אך לעתיד לבוא כאשר יבנה הקב"ה את ירושלים וישפיע רוב טובה לא תהיה צריכה לשום עיר אחרת, יען כי לא יהיה חסר ממנה שום דבר, ומקרא מלא דיבר הכתוב בתורה: "לא תחסר כל בה" (דברים ח', ט) [...] והנה כאשר יראו עם ה' את חשיבות הזאת בירושלים הבנויה שלא יחסר כל בה, והרי היא מובדלת ומופרשת מכל המקומות, ואין צריכה להם כלל [...] המה יתפלאו על המראה הטוב הזה ויאמרו: "איכה ישבה בדד".

זוהי דוגמה מובהקת לדרכו הפרשנית של ר"ח למגילה. הוא פותח באפיון יחסי גומלין בין ערים: עיר אחת אינה יכולה להתקיים לבד, היא זקוקה לערים נוספות על מנת לספק את משאביה החומריים. אך ירושלים מיוחדת. לעתיד לבוא, ישפיע הקב"ה שפע רב לעיר כך שלא תצטרך סיוע חומרי מערים אחרות רחוקות. העיר היושבת בדד, מובדלת ומופרשת מכל הערים, תשפע טוב מצד עצמה ולא תזדקק לאחרים. על כן הדבר יגרום לפלא גדול והכל יאמרו "איכה ישבה בדד". הנה, בניע פרשני קל אך נועז הופך ר"ח את המילה "איכה" מקריאת צער⁹ לקריאת השתוממות ופליאה.

הוא ממשיך ודורש:

אבל הפלא הגדול הוא כי היא "רבתי עם" רוצה לומר שיש בה עם רב, ואיך תספיק סיפוק כל רבוי עם רב כזה ולא תצטרך למקומות אחרים. וזהו שאמר: "היתה כאלמנה", רוצה לומר היתה ברבוי עם שיחשוב הרואה כאלו אלמנה כלומר כאלו אין להם מנין וחשבון שידמה בעיני הרואה "כחול הים אשר לא ימד ולא יספר" (הושע ב', א).

ר"ח מפרק את המילה "אלמנה" לשני חלקים, "אל" ו"מנה", וכך יוצר משמעות חדשה לפסוק: ירושלים אינה ניתנת להימנות. כלומר, לא זו בלבד שירושלים מסתדרת בכוחות עצמה, יש בה עם רב כל כך אשר לא ניתן למנות, הוא אֶל-

9 כך גם לפי הפסוק בשופטים כ', ג: "אֵיכָה נִהְיִתָּה הָרְעָה הַזֹּאת" וכן בישעיהו א', כא: "אֵיכָה הִיְתָה לְזוֹנָה קְרִיָּה נְאֻמְנָה".

מִנָּה. כך הפלא גדול כפליים, כיון שהעיר תצליח לספק את כל צרכי העם הרב. על אותה דרך מיוסד הפירוש לפסוק "הִיו צָרִיחַ לְרֹאשׁ אִיבִיחַ שְׁלוֹ" (א', ה):¹⁰

כי השי"ת נתן השלום לישראל, וכמו שאמרו "גדול השלום שניתן לישראל", וכמו שכתוב "ה' יברך את עמו בשלום" [...] אך בעונותינו הרבים בחרבן שלטו ונתאחזו בשלום שניתן לישראל אבל לא בכולו, כי אם באותיות של"ו, ולא שלטו באות מ"ם גם כן, דאם היו שולטים גם באות מ', לא היה תקומה לשונאיהם של ישראל מחמת שהיו מתגברים ביותר, ולכך כתיב באיכה: "היו צריה לראש אויביה של", שלא שלטו ונתאחזו אלא אותיות של"ו, ובזה לקחו את השלום בעולם הזה, נמצא נפרדה אות מ"ם מן השלום, ולעתיד יחזור השלום לישראל שתתחבר אות מ"ם עם שלו, ויהיה הכל לישראל ותיפסק השלום מן אויביהם.

בדברים אלה מסביר הבן איש חי כי מידת השלום שניתנה לישראל, נלקחה מהם בעקבות החורבן על ידי שונאיהם ואויביהם. אך הם לא תפסו בכל מידת השלום אלא רק באותיות "של", בלא האות "מ". כך, לא רק שנלקח השלום מישראל, אלא נלקחה מהם גם השלוה (אותיות של"ו). לעתיד לבוא, אומר הבן איש חי, יוחזרו האותיות, ישוב ה"של" אל ה"מ", ובכך תילקח השלוה מהאויבים ותוחזר לישראל.

ב. הסתמכות על דרשת חז"ל

דוגמה יפה נוספת היא פירושו לפסוק "בַּלֵּעַ אֲדַנִּי וְלֹא חָמַל אֶת כָּל נְאוֹת יַעֲקֹב הָרַס בְּעֵבְרָתוֹ... " (ב', ב). הפסוק מקונן על כך שה' השחית והרס בלא חמלה את כל נאות יעקב, כלומר משכנות ישראל הנאים. מסביר ר"ח וכותב:

הנה בא לספר עוד מחסדי ה' על ישראל, אשר לא חס על עיר קדשו ובית מקדשו, והחריבו בעבור טובת ישראל שלא יהיו פלים לגמרי, כי שפך חמתו על העצים והאבנים והשאיר להם פליטה גדולה [...] ונמצא בזה שאש חמתו הגיע לארץ, רוצה לומר על העצים והאבנים ולא על ישראל, כי לישראל לא היה חס ושלום כליה לגמרי, כי אם רק שחלל כבודם והגלם בביזיון וחרפה, אבל לא כליה חס ושלום.

בפירוש זה סומך ר"ח את דרשתו על המדרש באיכה רבה:¹¹

10 למעשה, פירוש זה מובא בתוך הקשר רחב יותר, בתוך דרשנותו לפרק ה', יב.

11 איכה רבה, פרשה ד.

כתיב "מזמור לאסף אלוהים באו גוים בנחלתך" (תהלים ע"ט, א), לא הוה קרא צריך למימר אלא "בכי לאסף", "נהי לאסף", "קינה לאסף", ומה אומר "מזמור לאסף"? [...] אמר להם מזמר אני ששפך הקדוש ברוך הוא חמתו על העצים ועל האבנים ולא שפך חמתו על ישראל.

המדרש שואל אם "באו גוים בנחלתך", כיצד נאמר "מזמור"? ומסביר ששפך ה' את חמתו לא על ישראל אלא רק על "העצים והאבנים". כלומר, אמנם החרیب הקב"ה את הבית והרס את כל "נאות יעקב", אך הוא נמנע מלכלות את ישראל, ועל כך ראוי לומר שירה. זוהי דרשה חז"לית המצמצמת את משמעות הפסוק. אך בעוד חז"ל רק מצמצמים את משמעות הפסוקים, רי"ח בדרשותיו השונות מהפך את משמעותם לחלוטין.

ג. דרשה קבלית

טכניקה דרשנית נוספת בה משתמש רי"ח היא שימוש ברעיונות קבליים. נעיין בשתי דוגמאות לכך.

את הפסוק "יתומים היינו ואין אב" (ה', ג) הוא דורש:

הכוונה לומר תחת אשר יתומים הינו בגלות, הנה בעתה בגאולה ואין – רוצה לומר בחינת הכתר הנקרא אֵין, אשר בו מזל העליון המשפיע, הוא יהיה אב לנו, כלומר פטרון ומשפיע לנו, ולזה אמר "ואין¹² אב".

בראש סולם הספירות, נמצאת הספירה "כתר". ספירה זו מכונה "אין", היא הרוחנית והמופשטת ביותר, ומסמלת את האינסוף האלוהי המוחלט לפני תחילת השתלשלותו מטה אל העולם הגשמי.¹³ הבן איש חי מספר כי בגלות היו ישראל יתומים מאב, אך עתה, בגאולה – "ואין אב". ה"אין", כלומר ספירת הכתר, הוא האב שלנו. משמעות הדבר היא שכעת יורד השפע מההשגחה לעם ישראל בלא להשתלשל דרך התיווכים של שאר הספירות. כך ישראל זוכים להשגחה ישירה מהקב"ה, זאת באמצעות הספירה הגבוהה ביותר. הנה שוב דורש רי"ח את משמעותו הפשוטה של הפסוק, ומהפך אותו למשמעות אחרת לחלוטין, הפעם באמצעות שימוש בשפה ובסמלים קבליים.

כך גם דרשנותו לפסוק "על צוארנו נִדְפָנוּ" (ה', ה):

12 כך הניקוד במקור.

13 ע' אבן-ישראל (שטיינזלץ), שלושה עשר עלי השושנה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 36–43.

כי ידוע שצואר הוא כינוי לבית המקדש שנקרא צואר, וכמו שאמרו רז"ל: "ויפול על צואר בנימין אחי" שבכה על מקדש ראשון [...] כלומר בעבור בית המקדש, נר"ן – רדפנו, וזהו "נרדפנו" שרדפו את הנו"ן של הנחש, כי הנחש כחו וארס שלו בראשו, וכן הדבר בנחש הקדמוני כל כח קליפתו הוא בנו"ן שבראש שמו, ולכן בשביל צוארינו – בית המקדש – נר"ן של נחש רדפנו, להכניעו ולבטל כחו.

בעקבות חז"ל דורש רי"ח את המילה "צוארנו" כ"בית המקדש",¹⁴ ועל דרך הקבלה הוא מפרק את המילה "נרדפנו" לשני חלקים – "נר"ן ו"רדפנו", כלומר, רדפנו אחרי הנו"ן. האות נר"ן קשורה בכתבי קבלה לנחש מגן עדן, הוא סמל לקללה, ליצר הרע ולסיטרא אחרא.¹⁵ במילים אחרות טוען הבן איש חי את הפסוק "על צווארנו נרדפנו" במשמעות חדשה: רדפנו אחר הרוע וביטלנו את כוחו עבור בית המקדש. גלומה כאן תפיסה שכל עוד כוחות ה"נחש", דהיינו ה"נר"ן, נמצאים בעולם, אין אפשרות לגאולה לבוא ולהתקיים. בזכות פעולתם של ישראל להכניע את הנו"ן ולבטל את כוחו, נבנה בית המקדש, ובכך מתיאור של עונש – "נרדפנו", מקבל הפסוק משמעות של מעשה חיובי – "רדפנו".

סיכום

בדוגמאות שלעיל עיינו בקומץ מתוך דרשותיו הרבות של רבנו יוסף חיים בספרו **נחמת ציון** על מגילת איכה. ראינו כי מגמתו של רי"ח היא להפך את משמעות הפסוקים על פניהם ולדלות מתוכם משמעות של נחמה, עידוד וגאולה. הדגמנו את השיטות השונות בהן הוא משתמש: קריאת הפסוקים תחת הקשר מחודש, פירוק מילים, הסתמכות על מדרשי חז"ל ושימוש ברעיונות קבליים. יש להדגיש כי הבאנו כאן מעט מזעיר מתוך הפירושים הרבים והמגוונים מספור. פסוקים רבים זוכים לעתים למספר רב של פירושים שונים באופנים שונים.

בבסיס קריאתו של רי"ח עומדת ההנחה כי לא הרובד המקונן הוא העיקר, אלא המסר המנחם המסתתר מאחוריו. פרשנותו תשאף לחשוף תמיד את הרובד שמעבר לזה הגלוי. שיטתו מזמינה קריאה שונה של הכתוב באופן תמידי, וזאת על מנת להפך באופן מכוון את משמעותו.

האמנם כל משמעותה של המגילה טמון "מאחורי הקלעים" ולרובד הפשוט

14 ראו בבלי מגילה טז ע"ב ועוד.

15 עיינו למשל בחיבור **סוד הנחש ומשפטו** לר' יוסף ג'קטיליה, ממקובלי ספרד במאה ה-13.

אין משמעות כלל? אין ספק בעיני שר"ח מחזיק בעמדה דתית ופרשנית מורכבת יותר, וכי המעשה הדרשני של ר"ח הוא מעשה מודע לעצמו. די להזכיר את מערך פירושו לשאר המגילות, בו כל מגילה מתפרשת בטכניקה דרשנית אחרת, כדי להראות כי חשיבתו מורכבת ורבת פנים. ר"ח מראה כי ביכולתו לדרוש את הכתוב גם באופן המהפך לחלוטין את משמעותו המקורית, במטרה מכוונת: לדרוש מהמגילה דברי נחמה וגאולה. אם כן, עלינו לשאול מהי המשמעות הרעיונית של מעשה דרשני זה? מה מניע את ר"ח לעמול ולדרוש, באופן שהוא פעמים רבות וירטואוזי למדי, כל פסוק ופסוק במגילה, ולכתוב ספר שלם בדרך זו?

ברצוני להציע כיוון שאולי יש בו כדי לענות על שאלות אלה. כזכור, דרשנות פסוקים באופן כזה כבר נעשה לפניו, על ידי חז"ל ודרשנים אחרים במקומות שונים, ובאופן ספציפי על מגילת איכה במדרש איכה רבה. במדרש זה משתמשים חז"ל בפסוקי המגילה, המתארת את חורבן הבית הראשון, כדי לתאר את הצער ואת האבל על חורבן הבית השני. המדרש מתמודד עם השאלות שמעלה החורבן ובדרכים לשיקום מערכת היחסים בין עם ישראל לקב"ה לאחר החורבן.¹⁶ חוקרים השוו בין מדרש איכה רבה למגילת איכה המקראית וטענו, כי בעוד שמגילת איכה מבטאת משבר, הרי במדרש יש נחמה ותקווה.¹⁷ פסוקים אחדים נדרשים כפסוקי הבטחה ותקווה לביאת המשיח. ניתן לראות אפוא כי ר"ח ממשיך באופן ישיר את הקו המנחה של חז"ל, ויוצר קריאה דרשנית במגילה החותרת תחת משמעותם הפשוטה של הפסוקים וחושפת את המשמעות המנחמת שבהם.

בשלב זה נשים לב למאפיין משמעותי נוסף ברבות מדרשותיו של ר"ח, מאפיין שנקרא לו "הטרמה רטרוספקטיבית".¹⁸ כפי שראינו לעיל, בדרשות על הפסוקים ג' ו'ה בפרק ה' מדבר ר"ח בשפה "גאולתית". כלומר, מבחינת תודעת הזמן שלו, הוא נמצא כביכול כבר בזמן של גאולה וזו נקודת המבט דרכה הוא קורא את המגילה. יש לזכור כי ר"ח כותב את הדברים מתוך הגלות, תודעתו היא תודעה גלותית, אך מתוכה הוא מטרם את זמנו, כביכול הוא כבר בעידן של

16 ע' רייזל, **מבוא למדרשים**, אלון שבות תשע"א, עמ' 187–190.

S.S.D. Cohen, "The Destruction: From Scripture to Midrash", *Prooftexts* 2, 1 (1982), pp. 17–18–39.

18 ותודה לידידי יעקב קרויזר על ניסוח המושג.

גאולה, וקורא את המגילה באופן **רטרוספקטיבי**, היינו במבט שהוא כביכול לאחור, אל תקופת הגלות. במילים אחרות, ניתן לומר כי בבואו לפרש את המגילה, מרכיב הבן איש חי "משקפיים גאולתיים", דרכם הוא בוחר לראות את המציאות ההיסטורית בה הוא נמצא כעת. זהו פועל יוצא מהעיקרון אותו העלינו בתחילת דברינו – תפיסת נצחיות המגילה. תפיסה זו מאפשרת את היכולת לקרוא את המגילה גם בדור של גאולה, כשירושלים והמקדש בנויים, ויחד עם זאת למצוא בה משמעות רלוונטית לאותה תקופה. יש לזכור כי מגילת איכה מקוננת על חורבן ירושלים, ועל כן פרשנותו מהפכת לא רק את המשמעות של הכתוב אלא גם את משמעותו של המאורע ההיסטורי. גילוי הנחמה המסתתרת מאחורי הקינה, יכול להעניק נקודת מבט חדשה על החורבן ועל משמעותו. קריאה זו אפשרה לרבי יוסף חיים להכניס בדרשותיו תקווה ומשמעות גם לדור בו הוא חי ופעל. פירושו למגילה מזמין אותנו, לומדי תורתו, ליישם את דרכו הפרשנית גם על מאורעות חיינו, ועל ידי קריאה מהפכת שלהם נוכל לטעון אותם במשמעות חדשה.